Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (πρώτο τμήμα)

της 23ης Νοεμβρίου 2017*

«Προδικαστική παραπομπή – Ανταγωνισμός – Ελεύθερη παροχή υπηρεσιών – Καθορισμός ελάχιστων αμοιβών από επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων – Απαγόρευση επιδικάσεως ποσού δικηγορικής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης – Εθνική κανονιστική ρύθμιση κατά την οποία ο φόρος προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) λογίζεται ως τμήμα της τιμής μιας υπηρεσίας που παρασχέθηκε κατά την άσκηση ελευθέριου επαγγέλματος»

Στις συνεκδικαζόμενες υποθέσεις C-427/16 και C-428/16,

με αντικείμενο αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλε το Sofiyski rayonen sad (περιφερειακό δικαστήριο της Σόφιας, Βουλγαρία) με αποφάσεις της 26ης Απριλίου 2016, οι οποίες περιήλθαν στο Δικαστήριο την 1η Αυγούστου 2016, στο πλαίσιο των δικών

«Chez Elektro Bulgaria» AD

κατά

Yordan Kotsev (C-427/16),

και

«FrontEx International» EAD

κατά

Emil Yanakiev (C-428/16),

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (πρώτο τμήμα),

συγκείμενο από τους R. Silva de Lapuerta, πρόεδρο τμήματος, C. G. Fernlund, J.-C. Bonichot, S. Rodin (εισηγητή) και E. Regan, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: N. Wahl

γραμματέας: M. Aleksejev, διοικητικός υπάλληλος,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 1ης Ιουνίου 2017,

* Γλώσσα διαδικασίας: η βουλγαρική.

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

– η «CHEZ Elektro Bulgaria» AD, εκπροσωπούμενη από τον K. Kral, καθώς και την K. Stoyanova,

– η «FrontEx International» EAD, εκπροσωπούμενη από τον A. Grilihes,

– η Κυπριακή Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τη Δ. Καλλή,

– η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους L. Malferrari και I. Zaloguin, καθώς και από την P. Mihaylova,

κατόπιν της αποφάσεως που έλαβε, αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα, να εκδικάσει την υπόθεση χωρίς ανάπτυξη προτάσεων,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

1 Οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως αφορούν την ερμηνεία του άρθρου 56, παράγραφος 1, και του άρθρου 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, καθώς και της οδηγίας 77/249/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1977, περί διευκολύνσεως της πραγματικής ασκήσεως της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους (ΕΕ ειδ. έκδ. 06/001, σ. 249), και της οδηγίας 2006/112/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας (ΕΕ 2006, L 347, σ. 1).

2 Οι αιτήσεις αυτές υποβλήθηκαν στο πλαίσιο ενδίκων διαφορών μεταξύ της «CHEZ Elektro Bulgaria» AD και του Yordan Kotsev (C-427/16) και μεταξύ της «FrontEx International» EAD και του Emil Yanakiev (C-428/16), με αντικείμενο αιτήσεις για την έκδοση διαταγής πληρωμής, μεταξύ άλλων, για την καταβολή αμοιβής δικηγόρου και αμοιβής νομικού συμβούλου.

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

3 Το άρθρο 78, πρώτο εδάφιο, στοιχείο α′, της οδηγίας 2006/112 προβλέπει τα εξής:

«Στη βάση επιβολής του φόρου περιλαμβάνονται τα ακόλουθα:

α) τα τέλη, δικαιώματα, εισφορές και φόροι, με εξαίρεση τον [φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ)],

[…]».

4 Κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 77/249:

«Η παρούσα οδηγία ισχύει, εντός των ορίων και με τις προϋποθέσεις που η ίδια προβλέπει, για τις δραστηριότητες του δικηγόρου κατά την παροχή υπηρεσιών.»

Το βουλγαρικό δίκαιο

5 Το άρθρο 78 του Grazhdanski protsesualen kodeks (κώδικα πολιτικής δικονομίας, στο εξής: GPK) ορίζει τα εξής:

«1. Ο εναγόμενος φέρει τα καταβληθέντα από τον ενάγοντα τέλη, έξοδα και δικηγορικές αμοιβές, αν ο ενάγων εκπροσωπήθηκε από δικηγόρο, κατά το μέτρο της αποδοχής του αιτήματος της αγωγής.

[…]

5. Εάν η καταβληθείσα από διάδικο δικηγορική αμοιβή είναι υπερβολικά υψηλή σε σχέση με τη νομική και πραγματική δυσκολία της υποθέσεως, το δικαστήριο μπορεί κατόπιν αιτήσεως του αντιδίκου να διατάξει την καταβολή χαμηλότερου ποσού ως δικηγορικής αμοιβής, εφόσον αυτό δεν υπολείπεται της ελάχιστης αμοιβής που καθορίζεται βάσει του άρθρου 36 [του Zakon za advokaturata (νόμου περί δικηγόρων)].

[…]

8. Το δικαστήριο διατάσσει την καταβολή της δικηγορικής αμοιβής και στην περίπτωση νομικών προσώπων ή επιτηδευματιών που εκπροσωπήθηκαν από νομικό σύμβουλο.»

6 Το άρθρο 36, παράγραφοι 1 και 2, του νόμου περί δικηγόρων ορίζει τα εξής:

«1. Ο δικηγόρος ή ο δικηγόρος από κράτος μέλος της Ένωσης δικαιούται αμοιβή για την εργασία του.

2. Το ύψος της αμοιβής καθορίζεται διά συμβάσεως μεταξύ του δικηγόρου ή του δικηγόρου από κράτος μέλος της Ένωσης και του εντολέα. Η εν λόγω αμοιβή πρέπει να είναι εύλογη και δικαιολογημένη και δεν μπορεί να είναι χαμηλότερη από την προβλεπόμενη στον κανονισμό του Vissh advokatski savet [(ανώτατου δικηγορικού συμβουλίου, Βουλγαρία)] για τη συγκεκριμένη υπηρεσία.»

7 Το άρθρο 118, παράγραφος 3, του νόμου αυτού προβλέπει τα εξής:

«Δικαίωμα εκλογής ως μέλη του ανώτατου δικηγορικού συμβουλίου έχουν τα μέλη των δικηγορικών συλλόγων που έχουν τουλάχιστον δεκαπενταετή δικηγορική θητεία.»

8 Το άρθρο 121, παράγραφος 1, του νόμου αυτού ορίζει τα εξής:

«Το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο εκδίδει τους κανονισμούς που προβλέπει ο νόμος και τον κώδικα δικηγορικής δεοντολογίας.»

9 Κατά το άρθρο 132 του ίδιου νόμου:

«Πειθαρχικό παράπτωμα αποτελεί η υπαίτια αθέτηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τον παρόντα νόμο και τον κώδικα δικηγορικής δεοντολογίας, από τους κανονισμούς και τις αποφάσεις του ανώτατου δικηγορικού συμβουλίου και από τις αποφάσεις των διοικητικών συμβουλίων των δικηγορικών συλλόγων και των γενικών συνελεύσεων, καθώς και:

[…]

5) η συμφωνία με τον εντολέα αμοιβής χαμηλότερης από την ελάχιστη που προβλέπει ο κανονισμός του ανώτατου δικηγορικού συμβουλίου για τη συγκεκριμένη δικηγορική εργασία, πλην αντίθετης ρυθμίσεως του παρόντος νόμου ή του ως άνω κανονισμού.»

10 Το άρθρο 1 του Naredba nº 1 za minimalnite razmeri na advokatskite vaznagrazhdenia (κανονισμού 1 περί ελάχιστων δικηγορικών αμοιβών, στο εξής: κανονισμός 1) ορίζει τα εξής:

«Η αμοιβή του δικηγόρου για την εργασία του ορίζεται ελεύθερα με έγγραφη συμφωνία με τον εντολέα του, δεν μπορεί όμως να υπολείπεται της ελάχιστης αμοιβής που ορίζει ο παρών κανονισμός για τη συγκεκριμένη δικηγορική υπηρεσία.»

11 Από το άρθρο 7, παράγραφος 5, του κανονισμού 1, σε συνδυασμό με την παράγραφο 2, σημείο 1, του ίδιου κανονισμού, προκύπτει ότι η ελάχιστη αμοιβή για υποθέσεις όπως αυτές των κύριων δικών ανέρχεται σε 300 βουλγαρικά λέβα (BGN) (περίπου 154 ευρώ).

12 Το άρθρο 2a των συμπληρωματικών διατάξεων του εν λόγω κανονισμού ορίζει τα εξής:

«Η αμοιβή των μη εγγεγραμμένων στο μητρώο του [Zakon za danak varhu dobavenata stoynost (νόμου περί φόρου προστιθέμενης αξίας)] δικηγόρων δεν περιλαμβάνει φόρο προστιθέμενης αξίας, ενώ για τους εγγεγραμμένους στο μητρώο αυτό δικηγόρους ο οφειλόμενος ΦΠΑ υπολογίζεται επί των αμοιβών που ορίζει ο παρών κανονισμός και αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της οφειλόμενης από τον εντολέα δικηγορικής αμοιβής.»

Οι διαφορές των κύριων δικών και τα προδικαστικά ερωτήματα

Υπόθεση C-427/16

13 Η CHEZ Elektro Bulgaria υπέβαλε ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου αίτηση εκδόσεως διαταγής πληρωμής, ζητώντας να υποχρεωθεί ο Y. Kotsev να της καταβάλει, μεταξύ άλλων, το ποσό των 60 BGN για δικηγορική αμοιβή.

14 Δεδομένου ότι η αμοιβή αυτή ήταν χαμηλότερη από την ελάχιστη που προέβλεπε ο κανονισμός 1, το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει ότι συμφωνία για αμοιβή χαμηλότερη από την προβλεπόμενη στον εν λόγω κανονισμό αποτελεί πειθαρχικό παράπτωμα βάσει του νόμου περί δικηγόρων. Μολονότι τα βουλγαρικά δικαστήρια δύνανται, στην περίπτωση που η δικηγορική αμοιβή είναι υπερβολικά υψηλή σε σχέση με τη νομική και πραγματική πολυπλοκότητα της υποθέσεως, να διατάξουν την καταβολή, στο πλαίσιο της επιδικάσεως δικαστικών εξόδων, μικρότερου ποσού ως δικηγορικής αμοιβής, εντούτοις το ποσό αυτό δεν μπορεί να υπολείπεται της ελάχιστης αμοιβής.

15 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι η υπόθεση C-427/16 διαφοροποιείται σε σχέση με τις υποθέσεις επί των οποίων εκδόθηκαν οι αποφάσεις της 5ης Δεκεμβρίου 2006, Cipolla κ.λπ. (C-94/04 και C-202/04, EU:C:2006:758), και της 19ης Φεβρουαρίου 2002, Arduino (C-35/99, EU:C:2002:97). Ειδικότερα, η βουλγαρική νομοθεσία εξουσιοδοτεί το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο, όλα τα μέλη του οποίου είναι δικηγόροι και εκλέγονται από τους συναδέλφους τους, να ορίζει ελάχιστες αμοιβές χωρίς κανένα έλεγχο από τις δημόσιες αρχές.

16 Το αιτούν δικαστήριο διευκρινίζει ως προς το σημείο αυτό ότι το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο ενεργεί ως ένωση επιχειρήσεων.

17 Τέλος, το αιτούν δικαστήριο προσθέτει ότι, βάσει του άρθρου 2a των συμπληρωματικών διατάξεων του κανονισμού 1, το ποσό της αμοιβής των δικηγόρων που δεν έχουν εγγραφεί στο μητρώο του νόμου περί φόρου προστιθέμενης αξίας δεν περιλαμβάνει τον ΦΠΑ. Για τους δικηγόρους που είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο αυτό, ο ΦΠΑ υπολογίζεται επί της αμοιβής και λογίζεται ως αναπόσπαστο μέρος της οφειλόμενης από τον εντολέα αμοιβής, η οποία ως εκ τούτου προσαυξάνεται με τον ΦΠΑ, με συντελεστή 20 %. Συνεπεία τούτου, η δικηγορική αμοιβή υπόκειται εκ νέου στον εν λόγω φόρο, δεδομένου ότι τροποποιείται η βάση επιβολής του φόρου. Το αιτούν δικαστήριο εκτιμά

ότι στο άρθρο 2a των συμπληρωματικών διατάξεων του κανονισμού 1 συγχέονται οι κατά το άρθρο 1 της οδηγίας 2006/112 έννοιες της «τιμής» της υπηρεσίας και του «φόρου». Κατά την άποψή του, οι δύο αυτές έννοιες δεν έχουν ούτε το ίδιο θεμέλιο ούτε τον ίδιο αποδέκτη.

Υπόθεση C-428/16

18 Με αίτηση εκδόσεως διαταγής πληρωμής, η FrontEx International ζήτησε από το αιτούν δικαστήριο να υποχρεώσει τον E. Yanakiev να της καταβάλει 200 BGN για αμοιβή έμμισθου νομικού συμβούλου.

19 Το ζητούμενο ποσό υπολείπεται της ελάχιστης αμοιβής 300 BGN, την οποία προβλέπει ο κανονισμός 1.

20 Το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει ότι οι εργοδότες των νομικών συμβούλων ασκούν δραστηριότητα ανταγωνιστική εκείνης των δικηγόρων. Κατά συνέπεια, τίθεται το ζήτημα αν η διάταξη του GPK η οποία διασφαλίζει το δικαίωμα των νομικών συμβούλων στην καταβολή δικηγορικής αμοιβής συνάδει με την οδηγία 77/249, καθώς και με το άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ.

21 Υπό τις συνθήκες αυτές, το Sofiyski rayonen sad (περιφερειακό δικαστήριο της Σόφιας, Βουλγαρία) αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα εξής, πανομοιότυπα και για τις δύο υποθέσεις, προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Προσκρούει στο άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ (απαγόρευση της παρεμποδίσεως, του περιορισμού ή της νοθεύσεως του ανταγωνισμού) το άρθρο 36, παράγραφος 2, του [νόμου περί δικηγόρων], κατά το οποίο ένωση επιχειρήσεων οι οποίες ασκούν ελευθέρια επαγγέλματα (ήτοι το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο) δύναται, κατά τη διακριτική ευχέρεια που της έχει παρασχεθεί από το κράτος, να προκαθορίζει κατώτατα όρια τιμών για τις παρεχόμενες από τις εν λόγω επιχειρήσεις υπηρεσίες (δικηγορικές αμοιβές);

2) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως επί του πρώτου ερωτήματος: αντιβαίνει το άρθρο 78, παράγραφος 5, in fine, του [GPK] (κατά το μέρος που η εν λόγω ρύθμιση δεν επιτρέπει μείωση της δικηγορικής αμοιβής κάτω από ένα καθορισμένο κατώτατο όριο) στο άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ;

3) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως επί του πρώτου ερωτήματος: αντιβαίνει το άρθρο 132, σημείο 5, του [νόμου περί δικηγόρων] (όσον αφορά την εφαρμογή του άρθρου 136, παράγραφος 1, του ίδιου νόμου) στο άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ;

4) Προσκρούει στο άρθρο 56, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ (απαγόρευση περιορισμού της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών) το άρθρο 36, παράγραφος 2, του [νόμου περί δικηγόρων];

5) Αντιβαίνει το άρθρο 78, παράγραφος 8, του [GPK] στο άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ;

6) Αντιβαίνει το άρθρο 78, παράγραφος 8, του [GPK] στην οδηγία [77/249] (όσον αφορά το δικαίωμα προσώπων εκπροσωπούμενων από νομικούς συμβούλους να απαιτούν την καταβολή δικηγορικής αμοιβής);

7) Αντιβαίνει στην οδηγία [2006/112] το άρθρο 2a των συμπληρωματικών διατάξεων του [κανονισμού 1], το οποίο επιτρέπει να λογίζεται ο [ΦΠΑ] ως αναπόσπαστο τμήμα της τιμής της παρασχεθείσας κατά την άσκηση ελευθέριου επαγγέλματος υπηρεσίας (όσον αφορά τον συνυπολογισμό του [ΦΠΑ] ως μέρους της οφειλόμενης δικηγορικής αμοιβής);»

22 Με απόφαση της 14ης Σεπτεμβρίου 2016, ο Πρόεδρος του Δικαστηρίου αποφάσισε τη συνεκδίκαση των υποθέσεων C-427/16 και C-428/16, προς διευκόλυνση της έγγραφης και της προφορικής διαδικασίας και προς έκδοση κοινής αποφάσεως.

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του παραδεκτού

23 Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θέτει ζήτημα παραδεκτού των πρώτων έξι προδικαστικών ερωτημάτων.

24 Η Επιτροπή παρατηρεί ότι το δικαστήριο δεν είναι αρμόδιο να εκδώσει διαταγή πληρωμής ποσού υψηλότερου από εκείνο που πράγματι καταβλήθηκε. Επιπλέον, υποστηρίζει ότι το γεγονός ότι η συμφωνία περί καταβολής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης προβλεπόμενης από τον κανονισμό 1 είναι πειθαρχικό παράπτωμα δεν αποτελεί, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, έγκυρη βάση για να ζητηθεί ερμηνεία με αίτηση προδικαστικής αποφάσεως.

25 Ως προς το ζήτημα αυτό, πρέπει να γίνει διάκριση μεταξύ, αφενός, του παραδεκτού του πρώτου, του δεύτερου, του τρίτου, του πέμπτου και του έκτου προδικαστικού ερωτήματος, και, αφετέρου, του παραδεκτού του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος.

26 Πρώτον, όσον αφορά το πρώτο, το δεύτερο, το τρίτο, το πέμπτο και το έκτο προδικαστικό ερώτημα, υπενθυμίζεται ότι, στο πλαίσιο της συνεργασίας μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων την οποία προβλέπει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, εναπόκειται αποκλειστικώς στο εθνικό δικαστήριο, το οποίο έχει επιληφθεί της διαφοράς και φέρει την ευθύνη της δικαστικής αποφάσεως που πρόκειται να εκδοθεί, να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψη τις ιδιομορφίες της υποθέσεως, τόσο την αναγκαιότητα εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως για την έκδοση της δικής του αποφάσεως όσο και το λυσιτελές των ερωτημάτων που υποβάλλει στο Δικαστήριο. Συνεπώς, εφόσον τα υποβαλλόμενα ερωτήματα αφορούν την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, το Δικαστήριο υποχρεούται καταρχήν να απαντήσει (απόφαση της 26ης Ιουλίου 2017, Persidera, C-112/16, EU:C:2017:597, σκέψη 23 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

27 Επομένως, τα σχετικά με την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης ερωτήματα που υποβάλλει το εθνικό δικαστήριο, εντός του πραγματικού και νομικού πλαισίου που προσδιορίζει με δική του ευθύνη και την ακρίβεια του οποίου δεν οφείλει να ελέγξει το Δικαστήριο, τεκμαίρεται ότι υποβάλλονται λυσιτελώς. Το Δικαστήριο δύναται να αρνηθεί να απαντήσει σε αίτηση εθνικού δικαστηρίου μόνον όταν προκύπτει προδήλως ότι η ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης την οποία ζητεί το εθνικό δικαστήριο δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο της διαφοράς της κύριας δίκης, όταν το ζήτημα είναι υποθετικής φύσεως ή επίσης όταν το Δικαστήριο δεν διαθέτει τα πραγματικά και νομικά στοιχεία που είναι αναγκαία προκειμένου να δώσει χρήσιμη απάντηση στα ερωτήματα που του έχουν υποβληθεί (απόφαση της 26ης Ιουλίου 2017, Persidera, C-112/16, EU:C:2017:597, σκέψη 24 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

28 Εν προκειμένω, από τις αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως προκύπτει ότι τόσο η αμοιβή του δικηγόρου όσο και εκείνη του νομικού συμβούλου αποτελούν μέρος των εξόδων στις ένδικες διαφορές επί των οποίων το αιτούν δικαστήριο καλείται να αποφανθεί.

29 Κατά συνέπεια, δεν προκύπτει προδήλως ότι η ζητούμενη ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης δεν έχει καμία σχέση με το υποστατό ή το αντικείμενο των διαφορών των κύριων δικών ούτε ότι το ζήτημα είναι υποθετικής φύσεως.

30 Εξάλλου, δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο να ερμηνεύει εθνικές διατάξεις, δεδομένου ότι στην πραγματικότητα μια τέτοια ερμηνεία εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων (απόφαση της 14ης Ιουνίου 2017, Online Games κ.λπ., C-685/15, EU:C:2017:452, σκέψη 45 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

31 Συγκεκριμένα, το κατά πόσον το αιτούν δικαστήριο μπορεί να εκδώσει διαταγή πληρωμής ποσού υψηλότερου από εκείνο που πράγματι καταβλήθηκε είναι ζήτημα εθνικού δικαίου επί του οποίου το Δικαστήριο δεν έχει αρμοδιότητα να αποφανθεί και του οποίου η εξέταση εναπόκειται αποκλειστικώς στο εθνικό δικαστήριο που έχει επιληφθεί των διαφορών των κύριων δικών.

32 Κατά συνέπεια, το πρώτο, το δεύτερο, το τρίτο, το πέμπτο και το έκτο προδικαστικό ερώτημα είναι παραδεκτά.

33 Δεύτερον, όσον αφορά το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν το άρθρο 56, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία δεν επιτρέπει στον δικηγόρο και τον εντολέα του να συμφωνήσουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη που καθορίζεται με κανονισμό τον οποίο εκδίδει επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων, όπως το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο.

34 Συναφώς, καθόσον το ερώτημα αφορά το συμβατό της επίμαχης στις κύριες δίκες νομοθεσίας με τις διατάξεις της Συνθήκης ΛΕΕ περί της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών, επισημαίνεται ότι οι διατάξεις αυτές δεν έχουν εφαρμογή σε καταστάσεις των οποίων όλα τα στοιχεία περιορίζονται στο εσωτερικό ενός και μόνου κράτους μέλους (απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2016, Eurosaneamientos κ.λπ., C-532/15 και C-538/15, EU:C:2016:932, σκέψη 45 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

35 Το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι τα συγκεκριμένα στοιχεία επί των οποίων θεμελιώνεται σχέση μεταξύ των άρθρων της Συνθήκης ΛΕΕ περί της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών και του αντικειμένου ή των περιστάσεων διαφοράς, της οποίας όλα τα στοιχεία περιορίζονται στο εσωτερικό του οικείου κράτους μέλους, πρέπει να προκύπτουν από την απόφαση περί παραπομπής (απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2016, Eurosaneamientos κ.λπ., C-532/15 και C-538/15, EU:C:2016:932, σκέψη 46 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

36 Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο καταστάσεως της οποίας όλα τα στοιχεία περιορίζονται στο εσωτερικό ενός και μόνου κράτους μέλους, στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να επισημάνει στο Δικαστήριο, σύμφωνα με τις επιταγές του άρθρου 94 του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, τους λόγους για τους οποίους η ενώπιόν του εκκρεμής διαφορά, παρά τον αμιγώς εσωτερικής φύσεως χαρακτήρα της, παρουσιάζει συνδετικό στοιχείο προς τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης περί των θεμελιωδών ελευθεριών, το οποίο καθιστά τη ζητούμενη προδικαστική ερμηνεία απαραίτητη προς επίλυση της διαφοράς αυτής (απόφαση της 8ης Δεκεμβρίου 2016, Eurosaneamientos κ.λπ., C-532/15 και C-538/15, EU:C:2016:932, σκέψη 47 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

37 Εν προκειμένω, από τις αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως δεν προκύπτει η ύπαρξη στοιχείων των διαφορών των κύριων δικών, σχετικά με τους διαδίκους ή με τις δραστηριότητές τους, τα οποία να μην εντοπίζονται στο εσωτερικό της Βουλγαρίας. Εξάλλου, το αιτούν δικαστήριο δεν αναφέρει τους λόγους για τους οποίους οι ενώπιόν του εκκρεμείς διαφορές, παρά τον αμιγώς εσωτερικής φύσεως χαρακτήρα τους, παρουσιάζουν συνδετικό στοιχείο προς τις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης περί των θεμελιωδών ελευθεριών, το οποίο καθιστά τη ζητούμενη προδικαστική ερμηνεία απαραίτητη προς επίλυση των εν λόγω διαφορών.

38 Υπό τις συνθήκες αυτές, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι οι αιτήσεις προδικαστικής αποφάσεως δεν περιέχουν συγκεκριμένα στοιχεία βάσει των οποίων να είναι δυνατό να διαπιστωθεί ότι το άρθρο 56 ΣΛΕΕ μπορεί να τύχει εφαρμογής στις περιστάσεις των διαφορών των κύριων δικών.

39 Κατόπιν των ανωτέρω σκέψεων, διαπιστώνεται ότι το τέταρτο ερώτημα είναι απαράδεκτο.

Επί των τριών πρώτων προδικαστικών ερωτημάτων

40 Με τα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινιστεί αν το άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία, αφενός, δεν επιτρέπει στον δικηγόρο και τον εντολέα του να συμφωνήσουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη που καθορίζεται με κανονισμό τον οποίο εκδίδει επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων, όπως το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο, επ' απειλή κινήσεως πειθαρχικής διαδικασίας εις βάρος του δικηγόρου αυτού, και, αφετέρου, δεν επιτρέπει στο δικαστήριο να διατάξει την καταβολή ποσού δικηγορικής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης.

41 Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, μολονότι είναι αληθές ότι το άρθρο 101 ΣΛΕΕ αφορά αποκλειστικά τη συμπεριφορά των επιχειρήσεων και όχι τα θεσπιζόμενα από τα κράτη μέλη νομοθετικά ή κανονιστικά μέτρα, εντούτοις το άρθρο αυτό, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, το οποίο θεσπίζει καθήκον συνεργασίας μεταξύ της Ένωσης και των κρατών μελών, επιβάλλει στα κράτη μέλη την υποχρέωση να μη θεσπίζουν ή να μη διατηρούν σε ισχύ μέτρα, ακόμα και νομοθετικής ή κανονιστικής φύσεως, ικανά να εξουδετερώσουν την πρακτική αποτελεσματικότητα των εφαρμοστέων στις επιχειρήσεις κανόνων ανταγωνισμού (απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 2016, Etablissements Fr. Colruyt, C-221/15, EU:C:2016:704, σκέψη 43 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

42 Συντρέχει παράβαση του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, οσάκις κράτος μέλος είτε επιβάλλει ή ευνοεί τη σύσταση συμπράξεων αντίθετων προς το άρθρο 101 ΣΛΕΕ ή ενισχύει τα αποτελέσματά τους, είτε αφαιρεί από τη δική του κανονιστική ρύθμιση τον κρατικό της χαρακτήρα, μεταθέτοντας σε ιδιώτες την ευθύνη λήψεως των αποφάσεων παρεμβάσεως σε οικονομικά θέματα (απόφαση της 21ης Σεπτεμβρίου 2016, Etablissements Fr. Colruyt, C-221/15, EU:C:2016:704, σκέψη 44 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

43 Αυτό δεν ισχύει σε περίπτωση όπου οι τιμές καθορίζονται τηρουμένων των κριτηρίων δημοσίου συμφέροντος που ορίζει ο νόμος και οι δημόσιες αρχές δεν μεταβιβάζουν τις αρμοδιότητές τους για έγκριση ή καθορισμό των τιμών σε ιδιώτες επιχειρηματίες, ακόμη και αν οι εκπρόσωποι των επιχειρηματιών δεν αποτελούν τη μειοψηφία των μελών της επιτροπής που προτείνει τις τιμές αυτές (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2014, API κ.λπ., C-184/13 έως C-187/13, C-194/13, C-195/13 και C-208/13, EU:C:2014:2147, σκέψη 31).

44 Όσον αφορά, κατά πρώτον, το ζήτημα αν η επίμαχη στις κύριες δίκες κανονιστική ρύθμιση επιβάλλει ή ευνοεί τη σύσταση συμπράξεων μεταξύ ιδιωτών επιχειρηματιών, επισημαίνεται ότι το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο απαρτίζεται αποκλειστικά από δικηγόρους οι οποίοι εκλέγονται από τους συναδέλφους τους.

45 Ο καθορισμός αμοιβών από επαγγελματική οργάνωση μπορεί, ωστόσο, να έχει κρατικό χαρακτήρα, ιδίως όταν τα μέλη της οργανώσεως αυτής είναι εμπειρογνώμονες ανεξάρτητοι των ενδιαφερόμενων επιχειρηματιών και δεσμεύονται, από τον νόμο, να καθορίζουν τις αμοιβές λαμβάνοντας υπόψη όχι μόνον τα συμφέροντα των επιχειρήσεων ή των ενώσεων επιχειρήσεων του κλάδου που τους όρισε, αλλά και το γενικό συμφέρον και τα συμφέροντα των επιχειρήσεων των άλλων κλάδων ή των χρηστών των επίμαχων υπηρεσιών (απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2014, API κ.λπ., C-184/13 έως C-187/13, C-194/13, C-195/13 και C-208/13, EU:C:2014:2147, σκέψη 34 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

46 Προκειμένου να διασφαλίζεται ότι τα μέλη ορισμένης επαγγελματικής οργανώσεως ενεργούν πράγματι σύμφωνα με το γενικό συμφέρον, ο νόμος πρέπει να καθορίζει με επαρκή σαφήνεια τα κριτήρια του συμφέροντος αυτού και πρέπει να υπάρχει ουσιαστικός κρατικός έλεγχος, καθώς και εξουσία λήψεως

αποφάσεων σε τελευταίο βαθμό από το κράτος (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2014, API κ.λπ., C-184/13 έως C-187/13, C-194/13, C-195/13 και C-208/13, EU:C:2014:2147, σκέψη 41).

47 Εν προκειμένω, η επίμαχη στις κύριες δίκες κανονιστική ρύθμιση δεν περιλαμβάνει κανένα συγκεκριμένο κριτήριο ικανό να διασφαλίσει ότι οι ελάχιστες δικηγορικές αμοιβές που καθορίζονται από το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο είναι εύλογες και δικαιολογημένες σύμφωνα με το γενικό συμφέρον. Ειδικότερα, η κανονιστική αυτή ρύθμιση δεν προβλέπει κανέναν όρο που να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις που διατύπωσε το Varhoven administrativen sad (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο, Βουλγαρία), με απόφαση της 27ης Ιουλίου 2016, σχετικά, μεταξύ άλλων, με την πρόσβαση των πολιτών και των νομικών προσώπων σε υψηλού επιπέδου νομική συνδρομή και με την ανάγκη αποτροπής κάθε ενδεχομένου υποβαθμίσεως της ποιότητας των παρεχόμενων υπηρεσιών.

48 Όσον αφορά, κατά δεύτερον, το ζήτημα αν οι βουλγαρικές δημόσιες αρχές έχουν μεταβιβάσει τις αρμοδιότητές τους προς καθορισμό των ελάχιστων δικηγορικών αμοιβών σε ιδιώτες επιχειρηματίες, από την ενώπιον του Δικαστηρίου δικογραφία προκύπτει ότι η μόνη δημόσια αρχή που ασκεί έλεγχο όσον αφορά τους κανονισμούς του ανωτάτου δικηγορικού συμβουλίου περί καθορισμού των ελάχιστων αμοιβών είναι το Varhoven administrativen sad (Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο), ο δε έλεγχός του περιορίζεται στο ζήτημα αν οι κανονισμοί αυτοί είναι σύμφωνοι με το βουλγαρικό Σύνταγμα και τους βουλγαρικούς νόμους.

49 Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι, λαμβανομένης υπόψη της ανυπαρξίας διατάξεων ικανών να διασφαλίσουν ότι το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο συμπεριφέρεται ως φορέας δημόσιας εξουσίας που ενεργεί προς το γενικό συμφέρον, υπό τον ουσιαστικό κρατικό έλεγχο και επιφυλασσομένης στο κράτος της εξουσίας λήψεως αποφάσεων σε τελευταίο βαθμό, επαγγελματική οργάνωση όπως το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο πρέπει να θεωρείται ένωση επιχειρήσεων κατά την έννοια του άρθρου 101 ΣΛΕΕ, όταν εκδίδει τους κανονισμούς που καθορίζουν τις ελάχιστες δικηγορικές αμοιβές.

50 Επιπλέον, για να έχουν οι περί ανταγωνισμού κανόνες της Ένωσης εφαρμογή στην επίμαχη στις κύριες δίκες κανονιστική ρύθμιση, πρέπει η ρύθμιση αυτή να είναι ικανή να περιορίσει τον ανταγωνισμό εντός της εσωτερικής αγοράς (βλ., κατ' αναλογίαν, απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2014, API κ.λπ., C-184/13 έως C-187/13, C-194/13, C-195/13 και C-208/13, EU:C:2014:2147, σκέψη 42).

51 Διαπιστώνεται ως προς το ζήτημα αυτό ότι ο καθορισμός ελάχιστων δικηγορικών αμοιβών, που καθίστανται δεσμευτικές με εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, εμποδίζοντας τους λοιπούς παρέχοντες νομικές υπηρεσίες να ορίζουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη, ισοδυναμεί προς οριζόντιο καθορισμό δεσμευτικών ελάχιστων αμοιβών (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2014, API κ.λπ., C-184/13 έως C-187/13, C-194/13, C-195/13 και C-208/13, EU:C:2014:2147, σκέψη 43).

52 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, διαπιστώνεται ότι εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία, αφενός, δεν επιτρέπει στον δικηγόρο και τον εντολέα του να συμφωνήσουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη που καθορίζεται με κανονισμό τον οποίο εκδίδει επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων, όπως το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο, επ' απειλή κινήσεως πειθαρχικής διαδικασίας εις βάρος του δικηγόρου αυτού, και, αφετέρου, δεν επιτρέπει στο δικαστήριο να διατάξει την καταβολή ποσού δικηγορικής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης, είναι ικανή να περιορίσει τον ανταγωνισμό στην εσωτερική αγορά κατά την έννοια του άρθρου 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ.

53 Επισημαίνεται εντούτοις ότι η επίμαχη στις κύριες δίκες κανονιστική ρύθμιση, η οποία καθιστά δεσμευτική μια απόφαση ενώσεως επιχειρήσεων που έχει ως σκοπό ή ως αποτέλεσμα τον περιορισμό του ανταγωνισμού ή τον περιορισμό της ελευθερίας δράσεως των συμβαλλομένων ή ενός εξ αυτών δεν εμπίπτει κατ' ανάγκην στο πεδίο εφαρμογής της απαγορεύσεως που απορρέει από το άρθρο 101,

παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ (απόφαση της 4ης Σεπτεμβρίου 2014, API κ.λπ., C-184/13 έως C-187/13, C-194/13, C-195/13 και C-208/13, EU:C:2014:2147, σκέψη 46).

54 Πράγματι, για την εφαρμογή των διατάξεων αυτών στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, πρέπει καταρχάς να ληφθούν υπόψη το γενικό πλαίσιο εντός του οποίου ελήφθη η απόφαση της ενώσεως επιχειρήσεων ή εντός του οποίου η απόφαση αυτή αναπτύσσει τα αποτελέσματά της και ιδίως οι σκοποί της. Περαιτέρω, πρέπει να εξεταστεί αν τα εξ αυτής περιοριστικά του ανταγωνισμού αποτελέσματα είναι συνυφασμένα με την επιδίωξη των εν λόγω σκοπών (αποφάσεις της 19ης Φεβρουαρίου 2002, Wouters κ.λπ., C-309/99, EU:C:2002:98, σκέψη 97· της 18ης Ιουλίου 2013, Consiglio nazionale dei geologi, C-136/12, EU:C:2013:489, σκέψη 53, καθώς και της 4ης Σεπτεμβρίου 2014, API κ.λπ., C-184/13 έως C-187/13, C-194/13, C-195/13 και C-208/13, EU:C:2014:2147, σκέψη 47).

55 Στο πλαίσιο αυτό, πρέπει να ελεγχθεί αν οι περιορισμοί τους οποίους επιβάλλουν οι επίμαχοι στις κύριες δίκες κανόνες περιορίζονται στο αναγκαίο για την επίτευξη θεμιτών σκοπών μέτρο (αποφάσεις της 18ης Ιουλίου 2006, Meca-Medina και Majcen κατά Επιτροπής, C-519/04 P, EU:C:2006:492, σκέψη 47· της 18ης Ιουλίου 2013, Consiglio nazionale dei geologi, C-136/12, EU:C:2013:489, σκέψη 54, καθώς και της 4ης Σεπτεμβρίου 2014, API κ.λπ., C-184/13 έως C-187/13, C-194/13, C-195/13 και C-208/13, EU:C:2014:2147, σκέψη 48).

56 Εντούτοις, το Δικαστήριο δεν είναι σε θέση να εκτιμήσει, βάσει της ενώπιόν του δικογραφίας, αν μπορεί να θεωρηθεί αναγκαία για την επίτευξη θεμιτού σκοπού κανονιστική ρύθμιση όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία δεν επιτρέπει στον δικηγόρο και τον εντολέα του να συμφωνήσουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη που καθορίζεται με κανονισμό τον οποίο εκδίδει επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων, όπως το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο.

57 Εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εκτιμήσει, λαμβάνοντας υπόψη το γενικό πλαίσιο εντός του οποίου ο ως άνω κανονισμός του ανώτατου δικηγορικού συμβουλίου εκδόθηκε ή αναπτύσσει τα αποτελέσματά του, αν, υπό το πρίσμα όλων των ενώπιόν του κρίσιμων στοιχείων, οι κανόνες που επιβάλλουν τους επίμαχους στις κύριες δίκες περιορισμούς μπορούν να θεωρηθούν αναγκαίοι για την επίτευξη του ως άνω σκοπού.

58 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, στα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, έχει την έννοια ότι εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία, αφενός, δεν επιτρέπει στον δικηγόρο και τον εντολέα του να συμφωνήσουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη που καθορίζεται με κανονισμό τον οποίο εκδίδει επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων, όπως το ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο, επ' απειλή κινήσεως πειθαρχικής διαδικασίας εις βάρος του δικηγόρου αυτού, και, αφετέρου, δεν επιτρέπει στο δικαστήριο να διατάξει την καταβολή ποσού δικηγορικής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης, είναι ικανή να περιορίσει τον ανταγωνισμό στην εσωτερική αγορά κατά την έννοια του άρθρου 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ. Εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν η ως άνω κανονιστική ρύθμιση, λαμβανομένου υπόψη του συγκεκριμένου τρόπου εφαρμογής της, εξυπηρετεί πράγματι θεμιτούς σκοπούς και αν οι τιθέμενοι περιορισμοί δεν υπερβαίνουν το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη των σκοπών αυτών.

Επί του πέμπτου και του έκτου ερωτήματος

59 Με το πέμπτο και το έκτο ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστεί αν το άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ και την οδηγία 77/249, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι το δικαστήριο διατάσσει την καταβολή της δικηγορικής αμοιβής και στην περίπτωση νομικών προσώπων ή επιτηδευματιών που εκπροσωπήθηκαν από νομικό σύμβουλο.

60 Ως προς το ζήτημα αυτό, αρκεί η διαπίστωση ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι η εν λόγω κανονιστική ρύθμιση επιβάλλει ή ευνοεί τη σύσταση συμπράξεων αντίθετων προς το άρθρο 101 ΣΛΕΕ ή ότι ενισχύει τα αποτελέσματα τέτοιων συμπράξεων.

61 Κατά συνέπεια, το άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ δεν αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι το δικαστήριο διατάσσει την καταβολή της δικηγορικής αμοιβής και στην περίπτωση νομικών προσώπων ή επιτηδευματιών που εκπροσωπήθηκαν από νομικό σύμβουλο.

62 Εξάλλου, δεδομένου ότι η οδηγία 77/249 δεν περιέχει καμία διάταξη η οποία να διέπει τη διατασσόμενη από δικαστήριο καταβολή της αμοιβής προσώπων που παρέχουν νομικές υπηρεσίες, πρέπει να γίνει δεκτό ότι η εν λόγω εθνική κανονιστική ρύθμιση δεν εμπίπτει ούτε στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 77/249.

63 Λαμβανομένων υπόψη των ανωτέρω σκέψεων, στο πέμπτο και στο έκτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ και την οδηγία 77/249, έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι το δικαστήριο διατάσσει την καταβολή της δικηγορικής αμοιβής και στην περίπτωση νομικών προσώπων ή επιτηδευματιών που εκπροσωπήθηκαν από νομικό σύμβουλο.

Επί του εβδόμου ερωτήματος

64 Με το έβδομο ερώτημα το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν η οδηγία 2006/112 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι ο ΦΠΑ είναι αναπόσπαστο μέρος της αμοιβής των δικηγόρων που είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο ΦΠΑ με αποτέλεσμα τη διπλή επιβολή του φόρου αυτού επί της ως άνω δικηγορικής αμοιβής.

65 Κατά το άρθρο 78, πρώτο εδάφιο, στοιχείο α′, της οδηγίας 2006/112, στη βάση επιβολής του φόρου περιλαμβάνονται, μεταξύ άλλων, τα τέλη, δικαιώματα, εισφορές και φόροι, με εξαίρεση τον ΦΠΑ.

66 Υπενθυμίζεται συναφώς ότι, κατά τη νομολογία του Δικαστηρίου, η αρχή της φορολογικής ουδετερότητας, η οποία διαπνέει το κοινό σύστημα ΦΠΑ, αντιτίθεται στη διπλή φορολόγηση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων ενός υποκειμένου στον φόρο (βλ., υπ' αυτή την έννοια, αποφάσεις της 23ης Απριλίου 2009, Puffer, C-460/07, EU:C:2009:254, σκέψη 46, και της 22ας Μαρτίου 2012, Klub, C-153/11, EU:C:2012:163, σκέψη 42).

67 Εν προκειμένω, δεδομένου ότι το αιτούν δικαστήριο διαπίστωσε με την αίτηση προδικαστικής αποφάσεως στην υπόθεση C-427/16 ότι η επίμαχη στις κύριες δίκες εθνική κανονιστική ρύθμιση έχει ως αποτέλεσμα τη διπλή επιβολή ΦΠΑ επί της δικηγορικής αμοιβής, κανονιστική ρύθμιση τέτοιας φύσεως δεν συνάδει ούτε με το άρθρο 78, πρώτο εδάφιο, στοιχείο α′, της οδηγίας 2006/112 ούτε με την αρχή της φορολογικής ουδετερότητας που διαπνέει το κοινό σύστημα ΦΠΑ.

68 Υπό τις συνθήκες αυτές, στο έβδομο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 78, πρώτο εδάφιο, στοιχείο α′, της οδηγίας 2006/112 έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι ο ΦΠΑ είναι αναπόσπαστο τμήμα της αμοιβής των δικηγόρων που είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο ΦΠΑ με αποτέλεσμα τη διπλή επιβολή του φόρου αυτού επί της ως άνω δικηγορικής αμοιβής.

Επί των δικαστικών εξόδων

69 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους των κύριων δικών τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (πρώτο τμήμα) αποφαίνεται:

1) **Το άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ, έχει την έννοια ότι εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία, αφενός, δεν επιτρέπει στον δικηγόρο και τον εντολέα του να συμφωνήσουν αμοιβή χαμηλότερη από την ελάχιστη που καθορίζεται με κανονισμό τον οποίο εκδίδει επαγγελματική οργάνωση δικηγόρων, όπως το Vissh advokatski savet (ανώτατο δικηγορικό συμβούλιο, Βουλγαρία), επ' απειλή κινήσεως πειθαρχικής διαδικασίας εις βάρος του δικηγόρου αυτού, και, αφετέρου, δεν επιτρέπει στο δικαστήριο να διατάξει την καταβολή ποσού δικηγορικής αμοιβής που υπολείπεται της ελάχιστης, είναι ικανή να περιορίσει τον ανταγωνισμό στην εσωτερική αγορά κατά την έννοια του άρθρου 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ. Εναπόκειται στο αιτούν δικαστήριο να εξακριβώσει αν η ως άνω κανονιστική ρύθμιση, λαμβανομένου υπόψη του συγκεκριμένου τρόπου εφαρμογής της, εξυπηρετεί πράγματι θεμιτούς σκοπούς και αν οι τιθέμενοι περιορισμοί δεν υπερβαίνουν το αναγκαίο μέτρο για την επίτευξη των σκοπών αυτών.**

2) **Το άρθρο 101, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ και την οδηγία 77/249/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 22ας Μαρτίου 1977, περί διευκολύνσεως της πραγματικής ασκήσεως της ελεύθερης παροχής υπηρεσιών από δικηγόρους, έχει την έννοια ότι δεν αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι το δικαστήριο διατάσσει την καταβολή της δικηγορικής αμοιβής και στην περίπτωση νομικών προσώπων ή επιτηδευματιών που εκπροσωπήθηκαν από νομικό σύμβουλο.**

3) **Το άρθρο 78, πρώτο εδάφιο, στοιχείο α΄, της οδηγίας 2006/112/ΕΚ του Συμβουλίου, της 28ης Νοεμβρίου 2006, σχετικά με το κοινό σύστημα φόρου προστιθέμενης αξίας, έχει την έννοια ότι αντιτίθεται σε εθνική κανονιστική ρύθμιση, όπως η επίμαχη στις κύριες δίκες, η οποία προβλέπει ότι ο φόρος προστιθέμενης αξίας είναι αναπόσπαστο μέρος της αμοιβής των δικηγόρων που είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο φόρου προστιθέμενης αξίας με αποτέλεσμα τη διπλή επιβολή του φόρου αυτού επί της ως άνω δικηγορικής αμοιβής.**

(υπογραφές)